

Az írás témája:

Civil a háborúban, azaz egy magyar népiskolai tanító kényszerű bevonulása és napi élményei a végőráit élő 1945-ös Németországban – egykorú feljegyzések, életközélből.

SOMFAI JÁNOS:
Háborús napló
1944—1945
(Szemelvények)

Somfai János nyugalmazott általános iskolai tanár, igazgatóhelyettes a Vas megyei Jánosházán született 1913-ban. Atyja géplakatos mester, anyja női szabó mester volt. A család szegénysége és az ő gyakori betegeskedése nem tette lehetővé, hogy átvegye atyja műhelyét, pedig nagyon jó érzéke volt a műszaki dolgokhoz. Mivel azonban vonzotta a nevelői pálya is, beiratkozott a pápai állami tanítóképzőbe, ahol 1935-ben népiskolai tanítói oklevelet szerzett, színjeles eredménnyel. Kétévi állástalanság (házitanítóskodás, „szellemi szükségmunka” végzése stb.) után megbízatást kapott másodmagával a Pápán akkor megnyílt tókeri állami elemi népiskolában tanítani, de csak ideiglenes jelleggel, a véglegesek 1938. januári megérkezéséig.¹ Veszprém vármegye tanfelügyelője 1938 őszétől a bakonybéli római katolikus elemi népiskolához helyezte állásba, mint osztálytanítót. 1947-ben igazgató lett, mely hivatal az államosítás lebonyolítása után is viselte. Bakonybélben alapított családot, felesége, Pados Mária szintén pedagógus volt. A gyermekek sikeresebb továbbtanulása érdekében a család 1954-ben Pápára költözött. Somfai János időközben ált. isk. szaktanítói, majd matematika—fizika szakos ált. isk. tanári oklevelet szerzett, a Zirci járásban szakfelügyelői feladatokat is ellátott, és melleleg elnyerte a megye legjobb újítója és legjobb osztályfőnöke címet is. Pápán először a II. sz. fiúiskolában (ma: Nagy László Ált. Isk.) működött, majd 1957-től a II. sz. leányiskolában (később: Hámán Kató Ált. Isk.) szolgált, itt végig igazgatóhelyettesként. 1974-es nyugdíjazása után még évekig volt óraadó tanára több középfokú tanintézetnek is Pápán.*

1944 novemberében háromgyermekes igazgatótanító létére is behívták katonának, méghozzá SAS-behívóval.² Gyors és felületes kiképzés után, mely légvédelmi gépágyús tüzérré képzését célozta, 1945 februárjában alakulatával együtt kivezényelték Németországba. A Boden-tó parti Friedrichshafenba került, ahol a német légvédelem központja volt, és amely városban vagy környékén egy sor hadiüzem (Zeppelin-gyár, Dornier-féle sárkányépítő, azaz repülőgéptest-építő üzem, fogaskerékgyár stb.) működött. A továbbképzésben való részvétel lett volna a feladatuk a német városban, de a bombázások miatti gyakori riadók következtében — és alighanem a tisztek kivárára irányuló taktikázása miatt is — ebből nem lett sok, és szerencsére a harci cselekményeket is elkerülték. Egyszer elindították őket Halle felé, de a bajorországi Fürthből vissza kellett fordulniuk, amivel súlyos csapásoktól menekültek meg. Április 29-én estek át a fronton. Mint nem harcoló alakulatot, nem is tekintették őket hadifogolynak a megszálló/felszabadító franciák.³ Viszonylag békés életük volt ezután, többekkel együtt Somfai János is hamarosan polgári kenyérkereső munkát vállalt. A várva várt hazatérésre szeptember végén kaptak engedélyt, ő maga október 6-án érkezett vissza családjához Bakonybélbe.

Csaknem nyolc hónapig élte a kiképzendő, de alig kiképzett, a majdnem harcba vetett, a félig-meddig hadifogoly és a szüntelenül haza vágyó magyar katonák hol kalandos, hol egyhangú, de mindvégig veszélyes és tanulságos, a „kincstári” észjárás esendőségéről és az emberi jellemekről sok keserű tapasztalattal járó életét. Sorsának e különös szakaszában naplót vezetett, melyben napi rendszerességgel megörökítette az aznap történeteket, az átélt vagy a környezetében hallott fontosabb dolgokat, a hasznosnak tűnő tapasztalatokat. Egyfajta javíthatatlan pedagógiai optimizmusból táplálkozva, a naplóvezetést a remélt jobb jövőben a múltra való emlékezés

mankójának vagy inkább kútfejének szánta. De bizonyára ugyanilyen fontos volt az is, hogy írásával elűzze a tevékeny ember ellenségét, a tétlenséget, ébren tartsa rendszeretét, tudatosságát, hogy erőt merítsen közben is belőle és — nemes értelemben — egy kissé szórakoztassa is magát. Olvasva, egy jó megfigyelő, jó emberismerő, biblikus szemléletű és nagyszerűen fogalmazó, helyenként szinte irodalmi stílusú szerző bontakozik ki ismeretlenül is előttünk. Nem csoda, hiszen igazi pedagógusról van szó! Naplót írni nem volt tilos időtöltés, s bár másokat különösebben bántó, netán kompromittáló részek, pláne hadititkok egyáltalán nem kerültek bele, azért mégsem lehetett veszélytelen dolog ez háború idején! Sikerült is hazahoznia. De amire nem kellett sort kerítenie a háborús hónapokban, azt, a történelem szégyenére, békeidőben kellett megtennie. Maga és családja érdekében elrejtette a füzeteket a bakonybéli iskola épületének egy bizonyos pontján. Körülbelül 1947-től 1953-ig tartott a napló ilyen száműzetése, ami a gondos csomagolás ellenére is kárára volt. Egy része tönkrement. Aztán évtizedekig pihent a napló az otthoni íróasztal fiókjának mélyén; szerzőjének ezernyi fontosabb dolga akadt. Végül nyugdíjasként — már a rendszerváltás után — kezdte áttenni gépírásba.

Az itt közölték a háborús napló legjellemzőbb részeiből mutatnak be néhány szemelvényt. A közlés szó szerinti; a szükségesnek látszó kiegészítések szögletes zárójelben állnak, a dőlt betűs kiemelések a dátumok kivételével a közétevéitől származnak.

1944. március 21, kedd. Szt. Benedek napja. [Bakonybél.] Nyolckor mise. Az első óra elmarad. Plébi⁴ nem jön hittanra. Toldit olvasok. Hazafelé beugrom a kaszinóba.⁵ A meszelés kész, súrolnak. Kellemes meleg van.

Iskolából hazafelé beugrottam a Szalay-panzióba is.⁶ Gálné méltóságossal beszéltem Zsembereiék ügyében.⁷ Tegnap robogtak be. Megszaporodik a község létszáma, aki teheti, otthagya Budapestet.

Délután összecsomagoltam egy csomó iratot, és levittem a kaszinóba. Nagy újságot hallok, habár valami kósza hír azelőtt is járt. Kormányzó úr, Kállay, Keresztes-Fischer a németek kezében. A német katonaság megszállta az ország legfontosabb pontjait. Szent ég! Tehát ide jutottunk, most már aligha kerülhetjük el a harcot! Mi lesz a gyerekekkel? Nyomott hangulatban fordulok még két rakománnyal, közben a sorsomon gondolkodom.

Születésemkor háború. Apámat mint közös hadseregi vártüzért már a részleges mozgósításkor behívták. Házasodása után Anyukát lemondatta a régi megrendelőiről, mert otthon akart ebédelni, fehér asztalnál. Anyuka nem tudott főzni, háziasszonya, a kedves Magyar néni taníttatta. Bátyjai is bevonultak, féltestvére, Lóri néni Zalában élt. Kereső hiányában teljes anyagi összeomlás. A Magyar utcai családi házat el kellett adni.⁸ Egy Nagy nevű földműves vette meg. Még emlékszem, hogy a tornácról balra nyíló konyha cementlapjait feltörve, beállították a vályúk lábait. [...] Jött a Tanácsköztársaság. Lövöldözés, gyilkolás, rombolások. Aztán a romokon lassan meginduló új élet. Apám csak a munkával törődött, társai kizsákmányolták. Halála után abbamaradt a reáliskolai tanulásom. Negyedik tudógyulladásom, polgári iskola, tanítóképző, Pápara költözés, korrepetálások éjfélig. Jeles oklevél. Szellemi szükségmunka, ideiglenes állás a tókeri iskolában, majd a kényszernyugdíjazott Puck József tanító helyett ideiglenes, majd végleges állás Bakonybélben. Sok munka, csekélyke fizetés. Nősülés. Háborús veszedelem. Mikor lesz már vége? Megérjük-e a békét?

1944. november 29, szerda. Elutazásom napja. Bálint Karcsi postással lovaskocsin [Bakonybélből] Zircig megyek. A parancsnokságon nagy naplopás. Hamar otthagynom őket. Egy repülőhadnagy felvesz az autóbuszra. Polgári személyek és katonák vegyesen vagyunk. Az úton egy hernyótalpas vontatóval kerülgetjük egymást. Óriási forgalom. Magyar csendőrök és németek irányítják a forgalmat és igazoltatják az utasokat. Rengeteg a nép. A vasúti forgalom korlátozása miatt a gépjárművek felveszik az utasokat: katonák, menekültek, polgári lakosok vegyesen.

Sokáig várunk alkalmas kocsira. A műúton akarunk menni.⁹ Talán látok valamit Jánosházából! Végre feltolakodunk egy teherkocsira. Két sáros hordó közé kerülök, csupa sár leszek. Hordók, gépkocsibroncok, csomagok egymás hegyén-hátán. Rajtuk úrinők, férfiak. Kellemetlen, csipős, ködös, esős idő. Városlódnél [a kocsit] letesz, Pápara megy. Szemközt

rengeteg kocsi jön. Végre egy magyar katonai tehergépkocsi felvesz bennünket. Egy német bajtárssal beszélgetünk, nyakatekert németességgel. A kocsi Jánosházáig megy. Az út szélén kiégett gépkocsi. Légítámadáskor gyűjtötták fel.

1944. december 1, péntek. [Órimagyarósd, Vas megye.] Dél előtt orvosi vizsgálatra megyünk Zalalövőre. Mondom a szívgyengességemet, de a tréfás orvos *katonának alkalmas*-nak talál. Bevásárlás: vicsz, bakancsszija, lakat. Megnézzük a templomot is. Itt is sok a német egyenruhás, Hunyadi-páncéltörős magyar fiú. Visszafelé egy ellenséges nehézbombázó roncsait nézzük meg a hegyhátszentjakabi határban. A délután időlopással telik.

1944. december 2, szombat. [Órimagyarósd.] Megint csak tétlen várakozás. Nyugtalanító híreket hallok. Pécs, Szigetvár, Kaposvár elesett. Mi lesz az otthoniakkal? Mégis jó lett volna most velük lenni! Naponta háromszor felkutyagolunk a konyhához. A levest ott befaljuk, a második fogást hazahozzuk. A szakács éktelen nagyszájú, az élelmezés tűrhető. Levél haza.

1944. december 4, hétfő. Szt. Borbála napja. [Órimagyarósd.] A tűzérseg védőszentje, ünnep. Dél előtt mise. Mi nem vehetünk részt rajta, mert ma öltözünk be. Cser szakaszvezető, egy fiatal pasas, vérbeli zupás a ruhakiosztó. A legramatyább ruhát adja ki. Láthatólag élvezi, hogy a karpaszományosok ágrólszakadt csavargó formájúak. A ruhákkal délig piszmogunk. Délben díszebéd. A réten van az asztal. [...] Ebéd után hazamegyünk. Kis igazítás a ruhán, majd vissza. Már gyakorlatoznak, mert kissé késtünk. Sorakozó, a Borbála-tekeres¹⁰ felolvasása. Sipos írnok alaposan átfaragta, hol jól, hol rosszul. Ezután jött a tűzéravatás. Szerencsénkre csak kb. 14—16 öreg tűzér van. Bottal a kezükben felállnak egymással szemben. Először a *karpok*,¹¹ aztán a legénység fut át köztük libasorban. Zuhognak az ütések! Én csak a könyökemen kaptam erősebb ütést, de a legénységnek az arcára is jutott.

Délután nyomott a hangulat, rossz hírek jönnek. A bolsik már Nagykanizsa környékén járnak. Komolyan beszélgetünk arról, hogy egy esetleges összeomlás esetén hova megyünk. Nagyon aggaszt a család sorsa. Már éppen elalvóban vagyunk, amikor Tóth Tibi karpaszományos szakaszvezető jön Cserrel és még egy társukkal. Hozzák a fából készült Borbála-kardot,¹² és kezdődik az igazi csapás! Először Nádor Béla, aki délután jött Zircről, áll a ládára. Derékszög, ütés. Aztán én következem. Mackóban vagyok. Olyant üt, hogy feldagad a helye! Sorra kerül a többi is. Legnagyobbat Tarafás bajtárs kapja.

A ruházatom: a köpenynek egyik hajtókája hiányzik, a belső szegélyből is kivágtak egy jókora darabot. A sapkámon elől jókora zsírfolt. Egy idősebb közlegény azt mondta, hogy az önkéntes úrnak nem kell félnie az oroszoktól, mert ez még azoknak sem kell.

1944. december 19, kedd. [Bakonytamási.] A fáradtság mindenkin fokozott mértékben jelentkezik. Húzom a lábamat, mint egy nyomorék. Német kocsikra kérepszkedünk fel. A kocsis orosz hadifogoly, nem sokat ért németül. Egészen Pápáig megyünk. A többiek a vámháznál¹³ szállnak, én tovább megyek. A Csóka előtt rengeteg gépkocsi. A Batthyány utcán végig gépkocsioszlop. A Sárkány utcára is jutott néhány. [...]

Visszamegyek a társasághoz. Épp beérkeznek a gyalogosok. A zászlóstól eltávozást kérek másnap estig. Megadja. Néhány perc múlva azonban Vukcsics szakaszvezető — megtestesítője az ostoba és rosszindulatú tiszteteknek — besúgja a zászlósnak, hogy nekünk csak Gyimóti lett volna szabad jönnünk. A környéket nem ismerte, térképe nem volt, csupán hasból adta ezt a parancsot. A zászlós természetesen azonnal visszavonja az engedélyt. Így ütött el egy tökfajú tacsó, hogy a családdal érintkezésbe léphessenek! Egyébként az egész vezetés magán viseli az éretlenség és meggondolatlanság bélyegét. 180 ember egészsége és sorsa van néhány gyerekember kezében, akik ráadásul még nem is veszik komolyan a dolgot. A „tisztikar” hol előresiet, hol lemarad, üdíti magát. Kerékpárra, kocsira ül és közben hajtja a menet-

öltözetben levő, tehát nagyobb terhet cipelő legénységet. Közben szakadatlanul húz el mellettünk a sok üres gépkocsi.

1944. december 20, szerda. [Borsosgyőr.] Induláskor nehezen lendül mozgásba a sok feldagadt láb. A vezetők is baktatnak. Most nem rohanunk. Így kellett volna kezdetben is!

Nyárád előtt felszakad a bal sarkam alatt levő tenyérszíri vízhólyag. Érzem, amint a harisnya, kapca átmedvesedik. A falu előtt már nem bírok menni. Egy kocsira kapaszkodom, de csak kb. fél kilométert visz. Nyárádtól megint gyalogolok. Mersevát előtt pihenő. [...] Celldömölk előtt néhányszáz métert kocsin teszek meg, innen tovább ismét gyalog. Tokorcson nincs hely. Már csak a reménység visz Simonyiig. Mérhetetlen csalódás, itt sem maradhatunk. El-elmaradozom, a többieken is látszik a fáradtság, egyik sápadt, a másik piros. Halántékom felé meleg hullámok szaladnak, félek, hogy elájulok.

Végre beérünk a szálláshelyre, Nagysitkére! Egy levente ifjúvezető jön velünk szemben kerékpáron. Látva elcsigázott arcunkat, azt hiszi, éhesek vagyunk, és kenyeret ad. A leventeszellem diadala.

1944. december 24, vasárnap. [Söpte, Vas megye.] Törődötten ébredünk. Sorakozó, eltávozások kiadása. Helyzetünk reménytelen. Félreállítanak bennünket. Az élelem csak szombat délig szólt. Szép kilátások! A végén váratlanul engedélyt kapok 24-én 12 órától 26-án 12 óráig eltávozásra Pápáig, azzal a halálos fenyegetéssel, hogy még őrzetű sem lesz belőlem, ha Pápánál tovább megyek.

Gyors csomagolás, fájós lábbal rohanás Szombathelyre. A vasúti aluljáró előtt nagy tömeg várakozik. Hamarosan jön egy német gépkocsioszlop. Felmászom. Egy zászlós, egy szakaszvezető és egy németországi munkás van még benne. Kényelmes ütemben haladunk, szabályos távközben gurulnak a kocsik. Délben megállunk. Ebédszünet, a németek ezt mindenütt megtartják. [...]

Negyed 4-kor futunk be Pápára. A jobb térdem fáj, a bokám felett is dagadt. Bemelegyek Bedőcsékhez. Karácsonyi hangulat. A két sógorasszony is ott van. Húslevest falok, ajándékokat gyömszőlők a kenyérzsákba. Kölcsönkérem a kerékpárt. Az utcán Bedőcs Jós-kával találkozom. Elhív az üzletbe, újabb ajándékokat ad.¹⁴

1944. december 29, péntek. [Őrimagyarósd.] Reggel fél 8-kor sorakozó. Metsző hideg szél. Sokáig várunk. A parancsból semmit sem értünk. Utána lövészet. Írnokoskodom. A lövészet tervszerűtlen tölténypazarlás. Délután fegyelmező, lovas, bukfenc, *Üsd a harmadikat!* játék. Szóval, rengeteg az anyag, és kevés az idő, tehát komolyan nekifekszünk a naplopásnak.

1944. december 30, szombat. [Őrimagyarósd.] Délelőtt harcászat. Az erdőben egész kellemes a sétálgatás, otthonias a környezet. Az egész harcászatot előtte senki sem magyarázza meg, csak találomra tekergünk. [...] Bevonuláskor egy ideig a szélső háznál várunk, mert nincs még dél. Aztán az irodához vezetnek bennünket zsoldfizetésre. Mindenki vacog. Végre eszükbe jut, hogy csoportosan is kiadhatják. [...]

Délután a kocsmához vezényelnek bennünket. Tartalékos tisztiképzéshez előkészítő tanfolyam lesz. Hála Istennek, nem kell az egész napot a szabadban töltenünk!

1944. december 31, vasárnap. Szilveszter. [Őrimagyarósd.] Fél 8-kor parancskihirdetésre sorakozó. A légvédelmi tüzérséget a felsőbb hely megdicséri hősies magatartásáért.

A Horthy-képek megsemmisítendőek, a szobrok összetörendőek.

1945. január 24, szerda. [Őrimagyarósd.] A tanfolyam észrevehetően halad a végelgyengülés felé.¹⁵ Az öregek most már tudják a sorsukat, a fiatalok meg nem igyekeznek. Elméleti vitákat

folytatnak a karpaszomány eltörlésének káros voltáról. Délben beretválkozom, és a héten először mosakodom. Ebéd után bejön Baráth, és Soóssal nagy vitát folytatnak a háborúról. Délután Dombóváry hadnagy úr gyors oktatást tart a távbeszélőről és a géppisztolyról. (A sajtóhibás segédletben *elektrolit* helyett *elektrotit* van, így kell megtanulnunk.) Négy óra előtt már otthon vagyunk. Felvarrom a köpenyemre a piros hajtókát.

Ismét nagy viták. A helyzet mind forróbb lesz. Nálunk helyenként a Duna vonaláig nyomták vissza az orosz, de északon már német birodalmi területen harcolnak. Közeledik a végső küzdelem. A mi sorsunk is bizonytalan. Lesz-e előléptetés, mi lesz a karpaszománnyal? A fiatalok a fekvőhelyem felett levő csomagolópapírosra disznóságokat (rombuszt) rajzoltak. Az egész banda azon röhög. [...] A tanulás már nem nagyon ízlik a társaságnak. A jövő esélyeit latolgatják. Mi lesz a magyarsággal? Maradhatunk-e otthon a családdal? Mi történik a tanítókkal? Sok a kérdőjel, nagy a bizonytalanság.

1945. január 25, csütörtök. [Őrimagyarósd.] Páncélrombolásból dolgozat. Iker zászlós úr elnéző, még én is puskázok. Utána Geráth zászlós úr tart oktatást. Délután is ő van velünk. Most kezdem megismerni, úgy látszik, tényleg nem olyan, mint amilyennek az első tapasztalataim alapján gondoltam. Este Szendy Gyurka tetűt talál az ingében. A zsúfoltság átka. Egész éjjel képzelődöm és tetűkkel álmodom. Elhatározom, hogy ezentúl több gondot fordítok a tisztálkodásra.

1945. január 31, szerda. [Őrimagyarósd.] A kihallgatáson Vukcsics továbbszolgálatos szakaszvezető olvassa fel a napiparancsot. A tartalékos tiszti kiképzésre figyelembe nem jövő karpoknak le kell tenniük a karpaszományt. Az új rendszer diadala! Helyesnek tartom a tiszti állás megnyitását, de a tanultság illetően való félretolása erőpocsékolás. Tapasztalatból tudom, hogy a tanult ember általában szerényebb, testileg gyengébb, így pusztán a felszínes jelek alapján való kiválasztás a tisztikar színvonalának süllyedését hozza. No és mit szólnak majd azok az urak, akik még akkor is félrehúzták a szájukat, ha a karpaszományos iparos- vagy földművescsaládból származott? Nálunk bajos ezt megvalósítani. Szóval, holnap *karpaszomány nélküli honvédek* leszünk, ugyanis még mindig késik az előléptetésünk.

1945. február 18, vasárnap. [A határ átlépésének napja.] Alig reggeledik, mikor már befutunk Zalaegerszegre. Itt ébrednek fel. Galambos Józsi és Horváth Pista értesítették nővéreiket, hogy megyünk. Még utoljára megrakodtak egy kis hazáival. Nagy Sanyi terepszemlét tart, még sok minden kellene. Egy hálókocsiból majdnem sikerült egy ajtót elemelnie, de megzavarták. Végre egy melegházzal emelt el három drótos üveglapot. Szereznek még két darab kályhacső kivezetéséhez [való] ajtóbetétlapot. Zalabéren két vaságyat vételezünk fel. Hozzálátunk a berendezkedéshez. Beszerkesztjük az ajtóbetéteket. A kályha alá dobogó készül. Az ágyakat emeletessé szerkesztjük össze. [...]

A délután többi részét Szentgotthárdon töltjük. Horváth Laci papája az állomásfőnök. A fiatalok bemennek enni és beretválkozni. Sorakozó, névsor. Végül olyan híreket hallok, hogy a németek a gráci vonal megsérülése miatt nem engednek be. Levlapot firkálok haza. Két német markába nyomom feladás végett.

Estére hajlik az idő, amikor a Himnuszt énekelve átlépünk a határon. Kissé elszorul a szívem. Mikor térünk vissza? Mit találunk otthon? Horváth Pista sír, Galambos Józsinak is könnyes a szeme. Aztán vígabb nótába kezdünk. [...] Az ablakocskánkon nézzük egy ideig a tájat, aztán lefekszem. A fent maradók kártyáznak. Kevés a hely, a társaság fele feketik le egyszerre.

Délután a szentgotthárdi állomáson [...] találkoztam a celli páncélosokat szállító vonattal. Felmásztam egy 15 centiméteres lövegű orosz páncélosra. A motorházat találta tülkölve egy bomba. Öt centis páncél, hatalmas hernyótalp. Félelmetes monstrum!

A nap sok élménye zsong fejemben alvás közben is. Homályosan emlékszem az állomásokon beszálló őrségekre. Hideg vágódik be. Fázom.

1945. február 21, szerda. [Vonaton.] Félálomban hallom, hogy az egyik vasúti kocsi tengelye áttüzesedett, lekapcsolták. Hajnalban futunk be Münchenbe. Esik a hó! Csak a pályaudvar arányaiból sejtem a szédületes forgalmat. Az éjjel keresztülmentünk Salzburgon is. [...]

Reggelizés a kenyérzsákból, mert a kincstári ellátás gyalázatos. Reggeli 10—11-kor, az ebéd rendszerint későn, 4—5 óra körül van, a vacsoráról meg egyszerűen „elfeledkeznek” értesíteni bennünket. Két este nem is vacsoráztunk. Az a látszata a dolognak, mintha a mi gyomrunkon akarnának valakik tartalékokat gyűjteni maguknak. [...]

Végül megérkezünk Friedrichshafenbe. Hatalmas pályaudvar szélén állunk meg. Linter Palival vízért megyünk. Gyönyörű, gondozott városrészben járunk a templom körül. Itt is sok a rom. A szép épületekből sokszor csak a négy fal maradt. A tűzoltólaktanyában kapunk vizet. Modern épület hatalmas tűzoltógépkocsikkal, fürdőszoba autogejzírrel, zuhanyozó gázfűtéssel. Utána felvesszük a vacsorát, majd rövid sétát teszünk a bombázott városrészben. Borzalmas látvány! Sok ház földig romokban, sőt, az egyik egészen eltűnt.

1945. február 22, csütörtök. Friedrichshafen. Németországban, Friedrichshafenben vagyunk. A Bodeni-tó túlsó partjáról átcsillognak a békében élő Svájc lámpái — mi pedig itt vagyunk egy marhaszállító vagonban, egy romos város pályaudvarán. Eljöttünk, mert otthon már nincs mód katonai kiképzésünkre. [...] A háború, úgy gondolom és mindenki azt hiszi, hogy rohamosan közeledik a befejezés felé. A jelek azt mutatják, hogy a német nép nagy fába vágta a fejszét, amikor az egész világgal szembeszállt. Az ellenség keleten és nyugaton a birodalom területén áll, a lakosságot a harc és a légiháború megtizedelte, az anyagok fogytán vannak. A német nép lelkileg megtört. Szomorú sors vár erre a tevékeny és művelt népre, vele együtt ránk is.

[...] Körülbelül 2 és fél órai gyaloglás után kiérünk a városon kívül, egy erdőben levő „Flakk” laktanyába.¹⁶ Az út aszfaltos. Általában mindenütt jó utakat találunk, és még a mezei utak is felüljárón keresztezik a vasútvonalakat.

Itt találkozunk először a zalai leventékkal. Német egyenruhában vannak. A nagyobbakat páncélromboló-kiképzésben részesítik. Magyar vezetők a tolmács tiszteseken kívül nincsenek velük. Megdöbbenő hanyagság! A járási leventeparancsnokságok tömve vannak lógós tisztekkel. Mi, volt leventeparancsnokok majdnem a legalacsonyabb sorban tanuljuk azt, amit éveken keresztül oktattunk. Ugyanakkor serdülő fiúk idegen környezetben élnek lelki, nemzeti szempontból támasz nélkül.

Hatalmas laktanyavároson megyünk keresztül. Barakkokban leszünk. A mi tanyánk a 14. sz. barakk 5. sz. szobája. Körülbelül 6 × 5 méteres szobánk van, gyalult deszkafallal. Emeletes ágyak 12 személyre. Mindenkinek külön szekrény. Kályha, asztal, ülőhelyek. Az ágyban papírszövetből készült szalmazsák, fagyapottal töltve, ugyanolyan papírvánkos. Mindenütt villanyvilágítás. Alig rakjuk le a csomagjainkat, riadó. Az északi irányban levő erdőbe megyünk. Lefűvés, de mire beérnénk, újabb riadó. Megint kimegyünk. Az erdő is tele van bombatölcsérekkel. Hatalmas fenyőfák töben leborotválva. Egy helyen, valószínű, a fán robbant a bomba, mert 5—6 méter magasságtól nincs a fának koronája. A közeli mező is tele van bombatölcsérekkel. Az erdőben rengeteg bombaalkatrészt, repeszdarabokat, gyújtóhasábot látunk. Itt tartotta meg a szoba népe az első gyűlést. Egymásra dőlt fatörzseken helyezkedtünk el U alakban. A nyilasok és németpártiak a jobb oldalon, Soós és a többi demokrata balról. Felszólalások és viták után eredménytelenül mentünk haza. [...]

A mai napot egy kellemetlen incidens zavarta meg. Vacsora után sörözni indultunk néhányan. A félhomályban egy tiszt kocsi lerakásához rendelt bennünket. Fáradtak és szomjasak voltunk, bizony nem nagyon rohantunk. Pribék zászlós, aki méltó nevéhez, Galambos

Jóskának pofont ígért, mire Józsi jelentette neki, hogy nincs az ilyen hanghoz szokva. Erre osztálykihallgatásra rendelte. A tisztikar, amelyben nincs minden rendjén, ezen az estén még egy másik szép esettel mutatkozott be német földön. A sötétben két hadnagy nem ismerte fel a rangjelzést, a kölcsönös tisztelgésen összekaptak, egyik le akarta löni a másikat. Jellemző eset! A háború legválságosabb szakaszán ilyen marhaságokon rágódnak. A kijött tisztikarokkal egy újabb tisztikar, a „nagys. asszonyok” uralma kezdődött. Az asszonyok és „meny-asszonyok” pökhendi hangon rendelkeznek mindenkivel. Jómagam is cipeltem egyik bőrröndjét. Elszomorító ez a vakság! Sokan még most, amikor az úrgyűlölet mind magasabbra hág, amikor nem tudhatják, hogy mikor lesznek nyomorult földönfutók, még mindig úgy képzelik, hogy akik nem tartoznak az ő körükbe, azok alacsonyabb rendű élőlények.

Töltőtollam kupakját összetiportam a rakodásnál.

1945. február 23, péntek. A sok vasúti utazás után mélyen aludtam kényelmes ágyamban. Felettem kenyerespajtásom, Galambos Jóska aludt, kissé nyugtalanul a tegnapi események miatt.

Ma körletrendezés van. A munka közepén ismét riadó. Most keleti irányban futunk, a repülőgépgyárba. Megint romok között megyünk. Kertes családi villák lehettek itt gyümölcsösökkel. Öreg, 30—40 centi átmérőjű almafák, mind megszámozva. Bemegyünk a gyárba, amely egész kis város. Itt is örületes pusztítás! A szerelőcsarnokok szétrombolva. Hatalmas vastartók gyaluforgácsként összegörbülve, betontömbök összemorzsolva. Egy óvóhelyre telnek bennünket. Föld alatti folyosórendszer több méter mélységben. Gyönyörű munka. Körülbelül 2,5 méter széles, ugyanolyan magas, parabolikus keresztmetszetű, többszáz méter hosszú folyosórendszer. Mindenütt villanyvilágítás és padok. Állítólag kb. 10.000 ember részére van itt hely. Nem sokáig vagyunk lent, mert jön egy egyenruhás német, és jelzi, hogy vége van a riadónak. Felmegyünk, és lesétálunk a tó partjára. A gyártelep egészen odáig lenyúlik. Felségesen szép látvány [a tó], olyan, mint a Balaton. Alig pár percig gyönyörködhetünk, amikor jön egy őrmester, és elzavar bennünket. Irány az erdő. M. kir. kincstári ész! Én örülnék, ha a falusi magyarok közül minél többen látnák a tavat és általában minél több hasznos ismeretet gyűjthetnének. Az erdőnél egy tizedes visszazavar bennünket. Újra visszamegyünk. Közben riadó. Úgy látszik, ez veszedelmesebb, mert a környező telepekről gyalog, kerékpáron sietnek a lakók. Sok anya a kerékpár kormányára erősített ülésen a kisebbik, a csomagtartón a nagyobbik gyermekét hozza, hátizsákban a legszükségesebb holmi. Arcuk rémült, ők már sok borzalmat láttak. [...]

1945. február 24, szombat. [...] 5 óra után parancs. Itt tudjuk meg, hogy szegény Galambos Jóska 15 nap szigorított fogságot kapott, másodnaponként böjttel súlyosbítva. Mindnyájunkat megdöbbsent. A sors iróniája, hogy épp egy kitüntetéssel végzett törvényszéki bíró az első, akit egy ítélethozatalban nem szakember egyoldalú és hamis vallomás alapján elítél. Épp Jóska volt az, aki a 21 karpaszományos közül a társadalmi ranglistán talán a legmagasabbra vitte, és soha nem vonta ki magát semmiféle közös munka alól. Most már nappal is láttam Pribék zászlóst. Testes ember, gorillaszerű végtagállással. Már volt dolgom néhány ilyen alkatú emberrel, mind bestiális természetűek voltak. Jóskán látszik, hogy az igazságtalanság lesújtja, de bámulatos erővel uralkodik magán. Én hasonló esetben nem tudnám így fékezni magam.

Vele együtt 10 napi szigorított fogsággal büntettek egy szakaszvezetőt és egy tizedest, mivel a *köteles tiszteletadást* elmulasztották. Jellemző a hadsereg kicsinyeskedő szellemére, hogy idegen országban, földönfutó magyarok, akik lelkükkel az oroszról fenyegetett hozzátartozóiknál vannak, ilyen semmiségért, ami nem szándékosan, [nem] rosszindulatból történt, ilyen súlyos fenytést adnak! [...]

1945. február 25, vasárnap. [...] Már rakodni kezdünk, mikor nagyriadót szirénáznak. A banda kimondja, hogy nem viszünk kenyérzsákot. Nem szívesen hagyom itthon. Benne van a fehéreneműm, tisztítószerem, kevés élelmem, a rádió fejhallgatója és a detektor, meg a naplók. Ezeket sajnálnám a legjobban. Zárt rendben, lassú futással megyünk az erdőn túl a gyümölcsösig. Itt aztán az egész banda szétválik. Én a repülőgépgyár felé futok.

Még rá sem térünk az aszfaltútra, amikor búgni kezdenek a gépek. Erre aztán eszeveszett rohanás kezdődik. Amikor a vágányokon keresztülfutunk, már a fejünk felett mennydörög a hatalmas nehézbombázó-kötélék. Katonák rohannak, ölükben kisgyermekkel, utánuk a kétségbeesett anyák. Egy futó úriasszonytól átveszem a bőröndjét. Az izgalom és a gyermeke miatti aggodalom annyira megviselte, hogy nem bír tovább futni. Belém karol. Megpróbálom nyugtatni, és együtt futunk a pár lépésre fekvő lejárathoz. A lépcsőkön irtózatosszerű tülekedés. A katonák kíméletlenül törnek előre. Még nem érem el az első lépcsőt, amikor gigantikus motorzúgáshoz hasonló zaj tölti be a levegőt. Ösztönösen a betonfal mellé húzódom. Ekkor mennydörög fel az első bombasorozat robbanása. Valahonnan a város felől hallatszik. A kint levők lehasaltak. A levonulás is meggyorsult. Végre lejutottunk a biztos védelmet nyújtó folyosóra. Sötét van, a villanyhálózatot találat érte.

Az asszony még mindig fogja a kezemet és gyermekét keresi. Végre megtalálja. Én továbbmegyek. Hamarosan felderengenek a lámpák, üzembe helyezték az akkumulátorokat. Both Ferivel jó messzire elmegyünk és leülünk. Egyszerre megreszket, hernyóként végighullámzik az egész betonfolyosó, és hatalmas dübörgés hallatszik. Mindenki felugrál, a gyermekek felsírnak. A közelben csapott be egy nehézbomba. Én a folyosó feldúcolt része alatt állok. Itt, valószínű, az előző támadás alkalmával beroppant. Állítólag három telitalálatot kapott. Nyugodt vagyok. Bízom Istenben és a jó óvóhelyben. Ezt a részt tartom a legbiztonságosabbnak. Itt van az orvosi szoba és az akkumulátorok, oxigénpalackok és egyik légszűrőnk. [...]

Az áramszolgáltatás megszakadásakor leállt a szellőztető motorja. Én is lemegek a kézi hajtásút hajtani. Ketten tekerjük Both Ferivel. Elég fárasztó, mert támadás esetén csak légszűrőn kaphatunk friss levegőt. Több ezer ember rontja itt a levegőt, és hamarosan megfulladnának, ha nem lenne mesterséges szellőztetés.

Folytatom a felfedezőutat. A folyosó vége felé megtalálom a kifüggesztett alaprajzot. Méret nincs. Hatalmas folyosórendszer egy kelet—nyugati irányú főfolyosóval és erre merőleges[en], néhol még párhuzamosan is kiépített, kb. 12 keresztfolyosóval. Lelépem az egyik keresztvezetéstől a másikig. Ennek alapján az egész folyosórendszer kb. 400 × 200 méter területen fekszik és úgy 3000 méter hosszú lehet. Hatalmas alkotás. [...]

1945. február 27, kedd. [...] Végigmegyünk a megbombázott városon. Most jobban megfigyelem. Borzalmas a pusztulás, alig van sértetlen ház. Most látom, hogy milyen hatalmas város lehetett ez [Friedrichshafen], kb. 1 kilométert megyünk a szétbombázott házak közt. Az út tovább is aszfaltos. Mindenütt gyümölcsösök, gondozott rétek, szántók.

Beérünk az első faluba, Arlingenbe. Nem a nálunk megszokott viskósor fogad bennünket. Mintha egy város közepén vagy villanegyedben lennénk. Földszintes házat még nem láttam. Az emeletes lakóház egy fedél alatt van a gazdasági épületekkel. Némely vidéken az emeleten levő pajtához kocsifeljáró töltés vezet. A trágyadomb mellett körforgó szivattyú. Általában jellemző a nagyfokú gépesítés. A réteket összekapcsolható fém csővezetékkel vagy kocsin szállított lapos hordókból öntözik. A falu feltűnően tiszta. Villany, telefon, városias üzletek, nyaralókra berendezkedett vendégfogadók. A gyermekek egészséges, pirospozsgás arcúak, helyes szőke babák. Csinosan öltözöttek, mintha nem is a háború hetedik évében volnánk. Itt bajosan lehetne az „úri” gyerekeket megkülönböztetni a többiektől! Ezek mellé gondolatban odaállítom az otthoni csenevész és rongyos kis penészvirágainkat, a Károlyi, Németh, Kovács-gyerekeket. Most már értem, miért bírja ez a nép így a háborút!

1945. március 1, csütörtök. [...] Este gyümölcsíz és ami szinte hihetetlen a magyar hadsereg-nél, tejeskávé a vacsora. Ma érdekes híreket hallottam. Egyik, hogy a törökök a magyar katonaság és leventék hazaszállítását kívánják, és akkor ők szállnák meg az orosz helyett az országot. A másik, hogy Svájc, abban az esetben, ha a német és az angol megegyezik, hadat izen az oroszoknak.

A vacsora gyümölcsíz. A fiúknak az a gyanúja, hogy a fejesek zsványkodnak, mert mint az egyik hadapród elszólásából kitűnt, este vaj kellett volna vacsorára. Most alighanem a reggelire járó lekvár másik felét kapjuk. Ezzel szemben, amint a suttogó propaganda mondja, Pribék zászlós felesége, egy dísznőstény, vajás dzsemet óhajtott reggelire. A családok kihozásának más oldalról is jelentkezik következménye. Két úriasszony összeszólalkozott az óvóhelyen, és az egyik azzal torkolta le a másikat, hogy ő érettségizett...

A kósza híreket eddig szakács- és konyhahíreknek neveztük, most meg klozet híreknek. A WC ugyanis közös a törzsével, és egymás mellett ülve, kicseréljük értesüléseinket.

1945. március 4, vasárnap. A társaság egy része reggel templomba megy. Negyed 10-kor újra átveszem az őrséget. Fél 10-kor nagyriadó. Amikor útrakelünk, már sok időt veszünk. Szaladunk a kenyérsákkal és a puskával. Nagyon kimerülve érkezem meg a 7-es tárnába. Elálmosodom. 12-kor fűjják le a riadót. Még 20 percet állok, majd Kemenesék bandája a rendes időben levált bennünket. Lefűvés után egy tisztviselővel beszélgetek. Ő sem nagyon van elragadtatva a kijövéstől. WC-hírek szerint valahol Stájerben lett volna a helyünk, de egyes urak a svájci határ közelében óhajtottak letelepedni. Most már ők is bánják.

Ebéd 4 körül. Fél 5-kor sorakozó. A tűzoltólaktanya közelében levő templomba megyünk esti misére. Modern stílusú, gyönyörű, hatalmas épület. Mellette a plébánia romokban. A templom sarkát is megbontotta a bomba. A hatalmas orgona sípjai sajáatosan, burkolat nélkül sorakoznak az evangéliumi oldalon. Néhányat kiütött a szilánk. A templom gótikus boltíveire dongaboltozat simul. Az oltáron csak két gyertya ég. Férfit alig látni, csak nők vannak. A mise egyes részeit németül olvassák. A latin feleleteket a nép is énekli. A latint torzítják. Énekük kellemes, összetanult.

Mindig különös meghatottság fog el, ha először vagyok egy templomban. Ma fokozottan érzem ezt. Úgy látom, nemcsak engem fog el imádságos hangulat, a többiek is meghatódtak. Érdekesek ezek a fiúk! Otthon mosdatlan szájuak, itt meg Istenhez fordulnak. Mise után prédikáció. Háborús prédikáció az otthontalanok, szétszórtak, szétszakítottak vigasztalására...

Sötétben és szakadó hóviharban térünk haza. Vacsoránál az a helyzet, hogy a hidegfelvágotthoz esszük a kenyeret, olyan kevés [kenyér] van. Az éjjel az őrszobán poloskacsípéseket kaptam. A szomszéd szobában bélgázok gyűjtésével szórakoznak, hatalmas röhej-jel.

1945. március 7, szerda. Pocsék idő. Havas eső esik. Parancsra sem megyünk. Nyugodt éjszaka után egyik-másik ifjú 9-ig fekszik. A reggeli tejeskávé vajjal. Most azonban csak 2,5 dkg az adag. Általános felzúdulás. A családokat tartják ludasnak ebben az ügyben.

A társaság kártyázással, beszélgetéssel tölti az időt. A társas életet megszokott emberek itt sem tudják nélkülözni a többieket. A pökhendiség meg egyéb hibák itt még szembeötlőbbek, mert a tétlenség alatt mindegyikünk lelki feszültségben van. Sokszor semmiségekért heves szócsaták folynak. Szomorú a fiatalabbak udvariatlansága! Ahol dolgozni kell, visszavonulnak, de ahol jogokról van szó, ott akad olyan merész, aki még a rangidősséget is emlegeti fölöttünk [...].

1945. március 8, csütörtök. Horváth Pistának fáj a feje. Az éjjel ráhúzott egy órát az őridőre, ezért csak 6 óra után kerül rá a sor. 7 után jön a tegnapi törzsörmester. Jelentkezem nála. Egyenesen a fogdába megy, és kiabál, mivel Galambos Józsi még fekszik. Azzal védekezik, hogy fáj a feje, rosszul érzi magát. Szerencsére hamar eltűnik a színről ez a nagyhatalmú pacák. Jaj, de kisfiúk lesznek ezek a háború után! Ismertem néhányat azelőttől. Csak parancsolni szeretnek, de a munka keserves nekik.

1945. március 11, vasárnap. [...] Délután mindenki lázasan készül a kimenőre. 2-kor sorakozó. Várom Károlyi Jancsit. Egy szakaszvezető ellenőrzi a kimenőket. Rengeteg kifogást talál. Még a tiszta zsebkendőt is megnézi. Mi 5 óra körül feliratkozás nélkül ellögünk: Károlyi, Nemere, Paál és én. Lesétálunk a kastély kikötőjébe. Hatalmas hagymakupolás templom és kolostor van a kerítésen belül. [...] A parton sétány. A magasan fekvő kolostorkertből díszes híd vezet a sétány felett a vízig. Olyan kilátóféle. A tó felőli végén bronz habléányszobor. [...] A svájci oldalról templomtornyok, gyárkémények látszanak, mögöttük hófedte hegyóriások. A tó kihalt, csak a sirályok repkednek felette.

Utána a romok között járunk. Száz meg száz feldúlt otthon roncsai hevernek szanaszét. Majd minden házban központi fűtés. A konyhai tűzhelyek gáztűzhellyel kombinálva. Több helyen melegvíztárolót látok a konyhatűzhely felett. Kanyargós, szűk utcában vagyunk. Ez lehetett a város legrégebbi része. Romba dőlt régi épület falán megcsorbult felirat: *városi múzeum*. Minden elpusztult benne. Egy kis térre verődünk ki. Német stílusú, háztetős tornyú templom romjain járunk. Csak a négy fala maradt meg. Az oltárok ledőlve, az egész berendezés elpusztítva. A padok helyén a gőzfűtés rozsdásodó vezetéke látszik. [...] A kórusból sem maradt épen semmi. A földön hatalmas hengerek. Amint közelebbről megnézem, látom, hogy fémrácsra csapott cementréteg volt az oszlop. Általában a legtöbb épületre jellemző a gyenge szerkezet. A főfalak sokszor favázások, válaszfaltéglával kitöltve. Persze, a légnyomás valószínűleg kiszippantja az ilyen falakat.

Az orgona nyomait kutatom. Csupán az elégett, összegömbült fűjtatót és a meghajtó villanymotort ismerem fel. A templom külső falán csodálatosképp teljesen épen maradt egy szép fészület. Előtte egy elégett autóbusz váza. Itt is romhalmaz mered elénk. Köztük egy helyes kis szökőkút, épségben. A templom másik felén kiégett nagy épület. Iskolát gyanítok benne. Az ajtó felett felirat: *Az egyháznak és a hazának nevel*. Ez a bajor katolikus múltból maradt, amikor a templom mellett állt az iskola. Az épület belseje teljesen beomlott. Ilyen szörnyen elgömbült vasgerendákat még nem láttam! Remélem, nem tartózkodott az épületben senki a támadás idején.

1945. március 13, kedd. 6-kor ébresztő. Ma korán kezdjük a parancsot. Utána munkára szétvezénylik a népet. Alig 60 fővel maradunk a kiképzésre. Egyik üres szobában folyik az elméleti oktatás, azazhogy folynék, de mi is, a *szaki*¹⁷ is unja a dolgot. A napossal megbeszéli, hogy zörögjön, ha valaki jön. A naposszolgálat gyönyöreire helyett Mikics féltve őrzött [pornográf] remekeiből olvasnak fel. Őszintén szólva, nem helyeslem a dolgot. Szerencsére nem minden részét értették meg, csak a vaskosabbat. Utána a múltkori főhadnagy az égett barakk mellett előadást tart az európai gondolatról. Az európai népek mindenkori vezető szerepéről beszél. Beszéde magas a népnek. Unják is. A következtetései sem meggyőzőek.

Ezután a sportpályára megyünk, de a kisriadó az erdőbe zavar bennünket. Hamarosan lefűvás. A szaki félrevisz bennünket. Alaki kiképzés lenne, de csak immel-ámmal megy. Később csak vezényel, de nem kell végrehajtani. Kész komédia! Még a katonaságnál szokásos gyengéd korholásokat is elmondja.

1 óra felé bevonulás. [...] Otthon a volt őrség, a laktanyavédelem és a kivonulás alól meglógottak már ebéddel várnak bennünket. Kemenes hamarosan kereket old egy fiúval. Al-

mát vásárolni mennek. Szegény gyerek, mindig éhes! Beosztást nem ismer, már délután meg-eszi a másnapi kenyéradagot is.

1945. március 14, szerda. Vastag, tejszínű köd üli meg a tájat. Soós és Piros feliratkoznak gyengélkedőre, pedig nincs bajuk. Soós az értelmesebb és ügyesebb. Feldörzsöli a lázmérőt 42°-ra, visszarázza 39,6-ig. Piros láztalan. Dél előtt néhányszor hívatják őket. Nevetünk rajtuk, mert ma nincs foglalkozás, míg ők, a szegény „gyengélkedők” állandóan ugrálnak. Végre Soóst bevágják a betegszobába, Pirost meg elzavarják. Szabadidőmben szavakat írok, nagy-takarítást tartok a kofferomban. Délután németek jönnek. Folyik a cserebere: cigarettapapirost dohányért. Én cigarettáért tűt cserélek: egy cigaretta — egy tű. Este hidegfelvágott, sajt. Utána sörözünk. Persze ez olyan műsor. A kimérő valami kotyvalékba palackból keveri a sört szénsavval. Délután ablakot tisztítottunk, este mostam.

1945. március 18, vasárnap. Ma ünnepnap van, nem foglalkozunk. Egy kicsavart villany-dúcra ülünk Nemere Jóskával és hosszasan beszélgetünk. Hiába, a tanítók jobban meg tudják érteni egymást, mint a más foglalkozásúak. Közben a társaság többi része valahonnan egy focit megnézi, és buzgón rúgják a bombatölcsérekkel tarkított pályán. Én a naplót kezdem írni. Mikor azt is megunom, egy ideig nézem a játékot, majd összeverődünk néhányan komolyabb falusi emberekkel, és beszélgetünk az otthoni problémákról és az itteni tapasztalatokról. Érdekes, hogy mint falusi ember, milyen könnyen megtalálom hozzájuk a hangot. Igaza volt Gerátnak, hogy a tanítók inkább a falusi emberekből összeverődött gyalogsághoz, semmint a túlnyomóan iparosokból és városi stricikből összeállított tüzérséghez valók. Beszélgetés közben elmosódik a válaszfal, ami úr és paraszt között van. Már ők is kezdik érezni, hogy vannak közös magyar kérdések is. Legnagyobb sérelmük, hogy „a szegény népet elnyomják”. Ez azt jelenti, hogy hivatalos helyen nem veszik figyelembe járatlanabb voltukat, nehézkes kifejezési módjukat, és kurtán elutasítják őket. Most, hogy én is alárendelt helyzetben vagyok, meg tudom érteni ezt a megalázó érzést, amely eltölti őket. Kevés jóindulattal, egy-két jó szóval ezt is meg lehetne oldani.

1945. március 25. Virágvasárnap és Gyümölcsoltó Boldogasszony napja. Utolsó teljes napunk Friedrichshafenben. Reggel korán kelünk, és Jancsival templomba megyünk. Mise alatt németül olvassák a passiót. Tavaly épp nagymise alatt volt Bakonybélben légiriadó, és csak fél gárdával énekeltük. Hát most? Aligha ünnepelnek! Még imádkozni sem tudok rendesen. Valahogy úgy vagyok, mint akit váratlan gyász ért.¹⁸ Nem bírom rendezni gondolataimat, csak gépiesen teszek-veszek. Károlyi Jancsi is levert.

Napközben a hatalmas laktanyaépületben ténfergünk. Nincs kedvünk beszélni. Gondolataim összevissza száguldoznak. Kierünk a tópartra. A délkeleti szél hatalmas hullámokat ver. Egy-egy tarajzó hullám messze bepermetezi a partot. A borongós idő, csapkodó hullámok olyanok, mint az én háborgó lelkem.

1945. március 26, hétfő. Az összebombázott nürnbergi pályaudvaron írom. [...] Két nap híján öt hetet töltöttünk a romok és fegyverek városában. Megismertem közelebről a németiség fejlettebb kultúrájának alkotásait, közről szemléltem a háború borzalmait. Ez az öt hét sorsdöntő volt. Először jártam külföldön, gyakoroltam német nyelvtudásomat, de a legnagyobb az a szomorú esemény volt, hogy Pápa és Zirc eleste után Bakonybél is az oroszok kezére került, és bizonytalan időre elszakadtam enyéimtől.

Ma a katonaságnál is új szakasz kezdődik életemben. Egyéniségemnek megfelelőbb beosztást kaptam, és bizonyos fokig elhárult fejem fölül a harc bavatés veszélye. A jelek szerint a háború rohamosan közeledik a befejezéshez. A tavaszi esőtől üde esti levegő felüdít

bennünket. Talán jó, hogy az utazás miatt sok az elfoglaltságom, eltereli figyelmemet tépő aggodalmairól.

1945. március 28, szerda. [Fürth, Bajorország.] Úgy volt, hogy hajnalban továbbindulunk. Vonat azonban nem jön. A tisztek sokat beszélgetnek, jönnek-mennek. Alaposan átfázunk. A váróterem tömve emberekkel. Nagy nehezen találok egy kis üres oszlopfelületet. Nekitámaszkodom és megpróbálok állva aludni. Nem megy, mert amint elalszom, megcsuklik a térdem. Leguggolok. Úgy sem tudok elaludni a sok jövő-menő között.

Hajnalban jön egy szerelvény. Zsúfolva van utasokkal. Kiss őrmester úr bemászik az ablakon. Lázasan adogatjuk a sok csomagot. Két padsor között egész csomaghegy van. Utána én is bemászom. Mikor végre, nagy keservesen behúzzuk Károlyi Jancsit is, kiadják a parancsot: kiszállni! Őrmester úr káromkodik. Gyors kimászás, aztán repülnek a csomagok. Nem értjük ezt a fejtelenséget. Később úgy mondják, hogy az egész zürzavarnak az az oka, hogy közös menetlevél van és ezért kell sok csomaggal egy helyre szállnunk. Nem is tudunk továbbmenni. Valószínű, visszafordulunk. [...] Később aztán Malonyai hadapród gépészmérnök megsúgja, hogy az éjjel jelentették távbeszélőn, hogy egy angol ék már csak 60—70 kilométerre van. Féltő, hogyha továbbmegyünk, elvágják a visszatérés útját. Most már mindent értek. A mi további huzavonánk célja csupán az időnyerés.

1945. március 29, csütörtök. [Vonaton.] Augsburgban ismét van egy kis várakozási idő. Most a szét nem bombázott városrész előtt állunk meg. A hatalmas pályaudvaron kis villamos targonca szállítja a csomagokat. Még pótkocsit is akasztanak utána. A vezető harsányan kiabál: *Vorsicht!*¹⁹ A mi katonáink is kerítenek egy kiskocsit. Megrakjuk csomagokkal és az átszállóhelyre toljuk. Jó magyarjaink hamar „lefordítják” a figyelmeztetést: *Porzik!* — kiabálják nagy vígan. A németek félre is húzódnak.

Délután futunk be Ulmba. Egy ideig várakozunk. A kocsit épp a Duna-hídon áll. A folyó itt [csak] olyan nagy, mint Győrnél a Rába. Sebesen folyik. Farkassal beszélgetünk. Ha valami történe, érdemes volna ide felgyalogolni, mert csónakon még evezés nélkül is könnyen meg lehetne tenni napi 50—60 kilométert. [...]

Esteledik, mikor kiabálnak, hogy a hátunk mögött levő harmadik vágányon indulófelben van a friedrichshafeni vonat. Dühöngve cipeljük a csomagokat az aluljárón át. Alig tudunk berakodni. A kerékpárokat a kocsit előterébe rakják. Esteledik. Mind több az utas. A németek dühöngenek a kerékpárok miatt. Rászórják a csomagokat. Németül veszekedem velük. Később két 16—18 éves leány is felszáll. Sokat beszélnek, viháncolnak. Aztán az egyik leguggol a sarokban. Gyanús csörgedezés. Rászólok. Később zseblámpánál látjuk az eredményt. Egy nő felkiált: *Hier fließt die Donau!*²⁰ Elhúzkodom a csomagjaimat, hogy el ne ázzanak.

1945. április 5, csütörtök. [Újra Friedrichshafenben.] Hosszú idő óta először feküdtem le rendesen levetkőzve az elmúlt este. Alattam, fölöttem szép tiszta lepedő. A szoba barátságos.

A délutáni séta valahogy feloldotta bennem a napok óta tartó lelki feszültséget. Este a *tantervet* olvasgatom. Otthon soha nem volt rá időm. Szeretném, ha Isten szerencsésen haza segít, újra az első év komolyságával végezni a tanítást. A sok rám sózott munka egy részét majd lerázom. A családomnak, otthonomnak és az iskolának szeretnék több időt szentelni. Milyen mesebeli álomnak tűnik: együtt lenni a barátságos otthonban, beszélgetni, rádiót hallgatni, játszodozni a gyerekekkel, dolgoztatni a magam örömeire, nyugodtan élni. Szeretnék a békés időben teljes munkakedvvel dolgozni úgy, hogy ne a kurtaeszű felettesek rágják számba gyatra mondanivalóikat. Szeretném, ha nem kellene mindig futásra készen lenni, ha a tervemhez szükséges eszközöket, anyagokat beszerezhetném. Esténként ilyen gondolatokkal foglalkozom.

Én a tények józan mérlegelésével úgy látom, hogy a Németország testébe nyomuló ékek feldaraboláshoz vezetnek, a belső feszültség pedig a bekerített kisebb csoportok megadását eredményezi. Friedrichshafen fekvésénél fogva kiesik a felvonulási vonalból. Szerencsénk, hogy nem mentünk Halléba, épp a gyújtópontba kerültünk volna! Úgy látom, vezetőink sem akarják a kockázatot.

1945. április 6, péntek. Hosszú idő óta az első riadó nélküli éjszaka. Nem tudom rendesen végigpihenni, annyira megszoktam már a legkülönbözőbb időkben jövő riadót.

Ebéd után beáztatom a mosnivalóimat. Délután fél 5-ig gépelem százados úr anyakönyvi lapját. Utána a megismételt húsvéti tarkaestre²¹ megyek el. A közérzetem pocsék, mégis élvezem a változatos műsort. Néhány órára elfelejtem, hogy katona vagyok. Dr. Duna hadapród²² kedves és szívhez szóló beszédet mond bevezetésül. Utána Mécs- és Sajó-költemények. A rideg valóság, füstbement vágyak, a magyar sors tragikumai cseng. [...] A műsor második része humoros. Bohócjelenet, bűvészkedés, bábjáték, parodizálás, monológ peregnék. [...] Az ilyen jelenetek aztán kiválóan alkalmasak a katonaélet visszásságainak kipellen-gézésére. A beavatottak élvezik a célzásokat. Van bábjelenet is. *Ubul és komája*²³ cserkész-ből katonává öregedett, és elmondja véleményét a helyzetről. A sok idegenbe szakadt magyar lélegzetvisszafojtva hallgatja a műsorszámokat.

1945. április 14, szombat. Negyed 6-kor kimegyek. Utána úgy tűnik, mintha nem is aludtam volna, amikor háromnegyed 6-kor Géza fölébreszt. Megtartom az ébresztőt. Kiosztom a reggelit. Bőségesen jut mindenkinek, még az itt lézengő nyilasoknak is. Az orosz megszállás elől tömegesen menekültek át, akiknek vaj van a fejükön. Persze az általános felfordulást igyekeznek felhasználni azok is, akik más okokból látták tanácsosnak elhagyni a meleg talajt. Két polgári ruhást őriz itt egy katona. A nyilasokon látszik, hogy a tűz körül melegedők közül valók. Nagyszerű ruha, majdnem új bakancsok. Arcuk harcias, de a harctér helyett otthon le-génykedtek, géppisztollyal mászkálva az utcákon. Csupán az egyiknek a lánya akar minden-áron *flakkos*²⁴ tüzér lenni. Talán azért, mert tudja, hogy teljesíthetetlen a kívánsága.

1945. április 15, vasárnap. [...] Szájerrel és Imre Lászlóval ki akarunk menni egyik faluba. Az ajtónál álló fegyveres őr nem enged. Az alagsori kijáraton szökünk ki. [...] Egy Unterraderach nevű kis falucskába térünk be. Egy gazda udvarába megyünk be. Kb. 50 hektár területen gazdálkodik. Alkalmazottjai orosz hadifoglyok. Egy volt diákkal gyilkoljuk a német nyelvet. 2 ló, 23 tehén és 1 bika az állatállomány. Hatalmas istálló. A marhák előtt függőleges rács. A vályúba csak ezen keresztül nyúlhatnak. A rács fogait egy karral el lehet mozdítani. Ilyenkor a tehén nem tudja visszahúzni a fejét. Betonvályú, vízvezeték. Az aljzat beton, kb. 2 centiméteres, fogazott keresztmetszetű, hosszirányú rovátkákkal. Az állat lába oldalt nem csúszik. Körülnézek a gazdaság többi részén is. A kiugró eresz alatt transzmisszió.²⁵ A pajtában nagy villanymotor. Az udvaron körfűrész, egy fülkében kalapácsos darálót látok. Ütemes zajt hallok. A szomszédos fülkében különös gép működik a falra erősített burkolat alatt. Cső ágazik ki belőle. Az istállóban találom meg a folytatását. Akkor látom, hogy a fejőgép légvezetéke. A pajtában egészen könnyű, alacsony és széles építésű cséplőgép, széles talpú lapos kocs. A pajta mögött másik motor szolgál a trágyalészivattyúhoz. Itt látok egy burgonyaszedő ekét is. Egy másik pajta előtt szénaforgató gép áll. Az istálló előtt hídmérleg. Minden háznál ipariáram-vezeték.

1945. április 21, szombat. Megint újszerű helyzetben. Mint kiképzésre kihozott magyar katona, február 18-án léptem át a határt. Azóta itt vagyunk Németországban. A német tragédia utolsó jelenetei pörögnek. Az ország legnagyobb részét ellenség tartja megszállva. Az angol-szász és a keletről támadó orosz csapatok, valószínű, már össze is értek. A lakosság harci

szelleme megtört, csak egy kis csoport akarja — még az ország és a lakosság szörnyű pusztítása árán is — hosszabbítani az életét. Az ellenség közel van, a repülőgépek 20—30 perc alatt az arcvonal fölé érnek. Az angolszászok igyekeznek takarékoskodni az emberérettel. A mindent lehengerlő légi fölényrel tönkrevetik az arcvonalat, és azután jön a páncélosoktól támogatott gyalogság. Ha még van ellenállás, újra bevetik a repülőgépeket.

Friedrichshafen eleste csak napok kérdése. Feszült várakozásban élünk. Otthonunk húsvét óta orosz megszállás alatt van. Kétség és bizonytalanság közt élünk. A család miatt fáj a szívem. Nem is merek rágondolni, hogy esetleg mi lett vagy lehetett velük. Istenbe vetett hitem és bizalmam a mai napok idegtépő óráiban sem ingott meg. Rendületlenül hiszek abban, hogy talán nem is hosszú idő múlva viszontláthatjuk épségben egymást. Tisztjeink angolul, franciául tanulnak. Nyíltan beszélnek arról, hogy hogyan mentsék meg az itt rekedt magyarságot. [...]

A németek óhajtására ma este indult el egy menetszázad valahova az arcvonalra. Kovács százados búcsúztatta őket. Érdekes búcsúbeszéd volt. „Úgy viselkedjétek, ahogy ma a magyar haza érdeke megkívánja! Bízhatok feltétlenül a parancsnokokban! Remélem, hamarosan hazakerülünk. Isten veletek! Viszontlátásra otthon!” Semmi „Kitartás, éljen Szálasi!”, most már nem időszerű.

1945. április 22, vasárnap. Az események rohamosan fejlődnek. Az országúton gyalogosok, kerékpárosok; gépkocsin özönlenek a menekülők. A németek idegesek. Az óvóhelyen francia hadifoglyok sétálnak hatalmas málhával. Az arcuk olyan, mint a gyermekeké karácsony előtt. Úgy mozognak, mintha máris ők lennének az urak.

Közben híre jön, hogy a kantin készletét kiosztják. A nép meglódul. Bor, cigaretta, dohány kerül elő. Jönnek civilek, német és magyar katonák. Kíméletlen közelharc indul. Még az asztal tetején is állnak. Két orosz egy láda bort tol kétkerekű kocsin. A németek is harácsolnak. Állítólag már feltörték a pincét, szekrényeket. Hamarosan látni pityókás embereket. Ez már a teljes bomlás jele. Talán nem lesz ellenállás.

Az este elindított társaságból Kolos tizedes egész szakaszával eltűnt. Valószínű, elhúzódtak valahova, és úgy várják az események fejlődését.

1945. április 23, hétfő. Mint naposnak, bent kell maradnom, míg a többiek már 6-kor elindulnak. Salamon kiadja a parancsot, hogy az ügyeletessel takarítsam össze a szobákat. Persze Győző sehol sincsen. Úgysem mehetek ki, nekiállok. A tiszthelyettesek szobáján kezdem. Förtelmes rendetlenség! Salamon ágya olyan, ahogy kibújt belőle. Mérges vagyok. Ez a nagyképű, gyáva pasas engem családos létemre nyugodtan itt hagy a veszedelemben, míg ő menti a nyomorult életét. Látom, hogy milyen könnyen túlteszi magát az előírásokon, amit úgy megkíván másoktól. Nem katonajellem. [...]

11 után azt a parancsot kapjuk, hogy a katonaságnak el kell hagynia az óvóhelyet. A németek barátságatlanabbak lettek. Állítólag azért kell kijönnünk, mert sok a rendetlen ember. Őrülség! A legveszélyesebb napszakban zavarnak ki több száz embert a szabadba. Állítólag egy néhány kilométerre levő erdőbe megyünk. Mi lesz a sok csomaggal támadásokkor? Neki-vágunk a laktanya felé vezető útnak. Épp a K-2 [épület] előtt megyünk, amikor egy gép jön. Lefutunk a pincébe. Salamon itt nagyon fél, ezért örülséget csinál. Amint elhúzza a gép, kizavar bennünket. Az a rögeszméje, hogy az épületben nincs biztonságban. Alig érünk a fordulóig, amikor kisriadót szirénáznak. Berohanunk a barakkok melletti erdőbe. Most aztán belekerültünk a bajba! Egy vastag fa mellé húzódok. Már itt is vannak a gépek, mint később megtudtam, 14 vadász. Sebtében a hátam mögé szórom a csomagomat. A gépek északról támadnak, lehasalok. Két határ emberi ürüléket kerülgetek. Leteszem melléjük a fejemet. Hátborzongató szirénázással köröznék felettünk a gépek. A fa tövében bokrok nőttek, de nem törődöm velük. Kerülgetem a fát. Szívem hevesen dobog. Lelkemet Istennek ajánlom. Enyé-

imre gondolok és várom a lövéseket. Hirtelen a hátam mögül is megdördülnek a géppuskák. Áthengeredem a fa túlsó oldalára. Követem a gép irányát, mintha bújócskáznék. Életre-halálra megy a játék. Világosan gondolkozom. Salamon egy fa mellett térdepel megmerevedve. Órára pillantok: 12.03. Idegtépő percek! Végre eltávoznak a támadók. [...]

Visszatérünk a második erdőbe. Itt van egy jó mély árok. Alighogy elérjük, megint felbúgnak a gépek. Lefekszünk az árok fenekére. Kb. 2 méter mély, meredek falú. Aztán kezdődik egy irtózatoss délután. A gépek szakadatlanul jönnek-mennek. A néhány perces szünetekben gallyat szórunk magunk alá, meg a pokrócot, hogy fel ne hűljünk. Felhajtom a köpeny galléromat, hogy a nyakam ne világítson. Jön egy-egy csoport gép. Dobogó szívvel figyeljük a hangot, mely sokat elárul. Már tapasztalatból tudjuk, mikor közeledik, távolodik, fordul. Legborzalmasabb, mikor szirénázva bedönti a gépet, mert utána kezdődik a géppuskázás. Ropognak a fegyverek, hosszabb-rövidebb sorozatokat lönek. Közben belevegyül a gépágyú tompa döreje. Szinte araszolva közelednek a becsapódások. Mire számításom szerint hozzánk érne, elhallgat. Ezt is megúsztuk! Aztán géppuskázni kezd. Lapulunk erősen. Ha nem hosszirányban jön, véd az árok. A legborzalmasabb percek azok voltak, amikor az egyik gép hátulról ránk repült. Mint a cséplőgép dobja a kéve kiverése után, bűg fel a halálgép, amint támadásba bukik. Úgy érzem, hogy egyenesen a fejemre céloz. Mintha az agyamba fúródának a légcsavarok. Most..., most... Eláll a lélegzetem. Már nem is tudnék jobban lapulni. A testem reszket. Elöttem Berci bátyám, mögöttem Farkas. Hallom a lihegésüket. A fák felett húz el az átkozott gép, de nem lő. Berci szólal meg először: „Mondja meg, aki nem félt most!” Hát bizony, egyikünk sem jelentkezett.

Délelőtt fél 12-től este fél 8-ig tartott ez az idegfeszítő játék. Közben beledördülnek a hatalmas robbanások. A németek is egész nap robbantanak. Őrületes a háború logikája! Emberi számítás szerint néhány hét múlva elcsendesednek a fegyverek. A német nép továbbra is itt akar élni. Amit most elrombolnak, az csak legfeljebb néhány órával késlelteti az eseményeket, de meg nem akadályozza. Utána nekik kell keserves munkával helyreállítani az utolsó percek esztelen rombolásait. [...]

Hazaindulunk. Csomagom olyan nehéz, hogy Szabó Laci segít. [...] Most jön ki rajtam az izgalmak okozta fáradtság. Igaz, hogy az árok fenekén a hosszú fekvések alatt elnyomott az álom néhányszor. Valószínű, az izgalom következtében. Esti imámban megköszönöm Istennek, hogy eddigi életem legborzalmasabb napját épségben élhettem át.

Ez az én tűzkeresztségem története.

1945. április 24, kedd. Nagy munka indul. Más árokrészt jelölnek ki számunkra. Nem jó, mert nagyon széles. Kibéleljük fenyőgallyakkal és fenyőrönkökkel befedjük. Délig tart az álcázás, lefedés. Gyenge a fedél felettünk, mégis biztonságérzetet ad. Talán kissé meg is edződünk. Sok baj van a kíváncsiskodó emberekkel. Sokszor már majdnem a fejünk felett vannak a gépek, amikor bemásznak. Félek, hogy elárulják búvóhelyünket. [...]

Most jut eszembe, hogy tegnap a legforróbb percek alatt egy madár fütyörészett felettem, az árokban pedig egy kis bogár mászkált egy ágacska az orrom előtt. Nyugodtak voltak, pedig az életük ugyanúgy veszélyben forgott, mint az enyém. Most két kis rozsdaszínű egérke szaladgál az árok fenekén. Nem is félnek. Őket figyeli a társaság, közben elfelejti, hogy több ezer lőerős motorok hozzák feléje a halálmagot.

1945. április 26, csütörtök. Csepeg az eső. Egész délelőtt pizsmogunk. Ma is kevés repülőgép jár. Néhányan a laktanyában csellengenek, és feltörték a műhelyeket és raktárakat. A végbomlás jele. A fegyelem veszedelmesen lazul. A tiszthelyettesek közt gyakran van összeszólalkozás. Estefelé felhők gyülekeznek, hazamegyünk. A távmérősök vandál munkát végeztek. Amit lehetett, elhordtak. Amint újabban mondják: „megugrasztják”, vagyis italért elcserélik. Az egyik pl. 10 lepedőt, a másik 100 pár kapcát szedett össze. Ami nem kellett, széttépték,

összevagdalták. A hatalmas távmérő távcsövekből kiszedték a vagyont érő lencsüket, hogy napsugárral cigarettára gyújthassanak. Kissé drága gyufa!

1945. április 29, vasárnap. Fogságba esésünk napja! Ismét a Heideloch melletti erdő árkában írom e sorokat. A megszállók itt vannak, a tüzérség lövedékei néhány kilométeres körzetben csapódnak be.

Reggel fél 5-kor ébresztő. A szokásos naposi teendőkkkel telik az időm. 9 óra körül indulunk útnak.

5 óra után erősödik a tűz. Valószínű, aknáznak. [...] Mialatt most írok, fél 7 és fél 8 között, a lövések olyan közel csapódnak be, hogy remeg a föld. Később motorvisítás hallatszik, majd elhallgat a harci zaj, csak a nyugodtan gördülő páncélosok duruzsolnak már valahol a városban. Közben magyar gyerekek jönnek hozzánk német ruhában. Rögtön elbújtatják és kezdik átöltöztetni őket. Három német SS-katona is itt szeretne elbújni. Továbbküldjük őket. Megjön őrnagy úr is. Némi védelmet szerveznek néhány puskával, főképp a németek ellen.

A motorzaj mind közelebb hallatszik. Egy csoport, úgy látszik, Berg felé tart, majd halljuk keletről, amint az erdőn keresztül vezető műúton dübörögnek. Most már egészen biztos, hogy körülkerítettek bennünket. Itt van Kapitánffy őrnagy úr a többi tiszttel. A fehér zászló rúdon felesavarva. Mindenkinek van valami fehér ruhadarab a zsebében.

A küldöttség elindul. A következő percek eldöntik sorsunkat. Mi lesz? Haza, fogság? Negyedórāja láttam a fegyvertelenül átvonuló német katonákat. Elpusztult ország megvert hadserege. Ulm felé igyekeznek, ott amerikaiak vannak. A franciáktól félnek. Az ősi szomszédgyűlölet most sem enyhült. Sok a gyarmati színesbőrű katona. Azt mondják, hogy a négerrek elmetszik a nyakukat. Az amerikaiak humánusabbak. Közülünk is egyesek megverést, pofozást várnak a legjobb esetben. Fogoly leszek. Mindezek a gondolatok néhány perc alatt cikáznak át agyamon. Mindenki dermedt csendben várja a sorsdöntő perceket. Az örök nagyszájú gyávák óvatosan áthúzódnak a fedezék túlsó végére, hogy baj esetén megugorhassanak. Én a szokott helyemen várok szívdobogva.

Hirtelen zavaros hangok, kiabálás hallatszik a keleti erdőrésszel felől. Mi ez? Talán a gyalogság megrohamoz bennünket? Nem. Őrnagy úr nevét kiabálják. Vajon mit tudnak elintézni? Néhány perc múlva nevetve fut felénk Mössmer zászlós. No, akkor nincs baj! Nem is kellett a zászló, annyit szedtek elő mindenfelé. Majd megjönnek a tisztek is. Szavaik nyomán tisztázódik a helyzet. Szigethy ezredes úr már Bergben felvette velük az érintkezést, és egy másik tiszttel együtt a páncélosokkal jött. A kiabálás a mieink örömrivalgása volt, amikor meglátták a tisztjeinket a francia páncélosokon.

Az első és legnehezebb lépés nagyszerűen sikerült. A franciák nem tekintenek ellenségnek bennünket! A tisztekkel barátságosan beszélgetnek, cigarettával kínálták őket, sőt, fegyverüket is megtarthatták. Az éjszakát az erdőben töltjük, reggel szemle, utána bevonulunk a laktanyába. Ott várjuk meg további sorsunkat.

Hogy milyen örömujjongás tört ki erre a hírre, le sem tudom írni. Ölegettük egymást. Meghatónak találtam, hogy még a szabadszájú emberek is mondogatták, hogy Isten megsegített bennünket. Hirtelen nem is tudjuk mérlegelni a percek alatt lejátszódott események súlyát. Számunkra már befejeződött a háború. Vége az örökös rettegésnek, életveszedelemnek. Nem fenyeget a megnyomorodás szörnyű gondolata. A városban harangoznak: örömharang!

Egy francia tiszt jön és jelenti, hogy már éjszakára bevonulhatunk a laktanyába. Nemes gesztus. Felszedjük a málhánkat. Így még nem fáradtam el. Legalább 25—30 kilót viszek. Folyik rólam az izzadság, mire beérek. A házak előtt mindenütt örvendező arcú németek állnak. Azt hittem, hogy majd bánatos arcokat, gyűlöletet látok. Az életöröm, a hétéves háború átkától való szabadulás még bennük is legyőzte a megszállók iránti ellenszenvet. Ez a nép a náciuralom fenyegető terrorjának hatása alatt harcolt csak már.

1945. május 7, hétfő. Korán lefeküdtem, mégis rosszul alszom. Nyugtalan vagyok, éjjel többször kimegyek. Ma különben szorgos napom lesz. [...]

Öt órakor egész véletlenül betévedek a rádióhoz. London New York adását közvetíti, és bejelenti, hogy ma, 1945. május 7-én délelőtt 2 óra 40-től fegyverszünet! Kitör a népből az ujjongás! A hét év óta dörgő fegyverek a mai napon elnémulnak. Végre megnyugszik ez a beteg világ! Vége a tébolyodott emberpusztításnak.

1945. május 8, kedd. A délutáni szemlére készülünk. A tegnap beáztatott ruháimat kimosom. A szekrényben rendet csinállok, ruhát kefélek, beretválkozom. Úgy készülünk, mint valami ünnepre. [...]

Jancsi jön a rádiótól azzal a hírrel, hogy hivatalosan is bejelentették, hogy 1945. május 9-én 0 óra 01 perccel megszűnik a harc, de a felesleges vérontás elkerülésére már most kiadták a tüzelés megszüntetésére a parancsot. Este 6 órakor egész Európában megszólalnak a béke harangjai. Utána pedig bejelentik, hogy a földet meg kell művelni, a gyárakat üzembe helyezni, a hajókat elindítani, az iskolákat megnyitni. Mindenkinek haza kell térnie, csak a halottak maradnak idegenben. [...]

1945. május 9, szerda. A nap kissé bágyadtan süt. Reggel Jancsival meghallgatom a londoni adást. 0 óra 01-kor kezdődött a fegyverszünet. Egyes csoportok saját német parancsnokságuk tilalma ellenére még harcolnak. [...]

10-kor az egész kiképzőosztály a távmérősök tantermében sorakozik. Koncz százados tájékoztat a legújabb fejleményekről. A francia helytartó (kormányzó) a tegnapi szemlén elégedetten tapasztalta, hogy ez a kb. 2000 főből álló kis magyar csoport a legrendesebb messze a környéken. Ezért megmásította eredeti tervét, mely szerint a ravensburgi gyűjtőtáborba kellett volna bevonulnunk, de maradhatunk itt. Megint egy hajszálon múlt, mint katonaéletemben már sokszor, a jó vagy rossz sorsom. A mi szanatóriumi üdülésnek beillő életünk után egy 20—30 ezres tábor, silány tömegélelem, szállás, tisztálkodási lehetőségek hiánya, tetű, betegség, piszok — brrr! Némi mozgáslehetőségünk is lesz. A családok nappalra meglátogathatják családjukat. Munkát is vállalhatunk élelemért és fizetésért. Kb. úgy kezelnek bennünket, mint mi a lengyeleket.

1945. május 15, kedd. Az órám gyakran megáll. Háromszor is megnézem reggel, de rendületlenül 4.45 van rajta. Nem óhajtok felkelni. [...]

A híráradat tovább pereg. Beregffy, a Szálasi-kormány honvédelmi miniszterét elfogták. Japán harmadik legnagyobb városát 500 superbombázó támadta. 20 négyzetkilométert tönkrebombáztak. Az új békének nem szabad Genf kudarcaiba esni.²⁶ A német hadifoglyokat is beállítják a polgári élet megindításába. Erre bennünk is fellobog a remény, akkor talán minket is hazavitet a kormányunk. A „górék” egy csoportja melegnek tartja az otthoni talajt. Nyugat felé szándékoznak elszélelni. A nép bízik Szigethy ezredes úrban, ő talán nem szegi meg a szavát, és hazavisz bennünket.

1945. május 19, szombat. Minden napnak megvan a maga apró kis újdonsága. Tegnap már nagyon unatkoztam. Úgy gondoltam, hogy elérkezett az az idő, amikor már nem találok semmit, ami lekötne a figyelmemet. Ámde az új nap szellemi felfrissültsége ismét kiemelt a szellemi tespedtség fenyegető béklyójából. Délelőtt megcsináltam az V—VIII. fiúosztály természetrajzi, gazdasági és egészségügyi ismeretanyaga beosztási tervezetét négyéves váltakozó menetire. Pompásan sikerült összehozni a különböző anyagokat. Le is tisztázom. Szeretném a nyilvánosság elé adni valamelyik tanügyi lapban.²⁷

Ma jelent meg egy nagyon szellemesen szerkesztett tábori újság első száma. Címe: *Rabok Szava*. Tisztek szerkesztették, géppel írták le néhány példányban. Benne van görbe tükörben az itt élő magyarok minden megoldandó kérdése, az egyhangú babélelem, a kívándorlás, tisztek bogarai stb. Ha lehet, egy példányt szerzek.

1945. május 22, kedd. [...] A gyűjtőből egy Mihalik nevű őrmester elment a franciákhoz, és a volt Csehszlovákia területén lakott és jelenleg köztünk levő magyar katonák részére különbánást kért. Ugyanezen az alapon a Kárpátaljához és Jugoszláviához tartozó területeken született embereket is kezdték összeírni. Már kezdődik a trianoni átok bomlasztó hatása! Persze, sokan vannak, akik hallani sem akarnak erről, csupán az idegen anyanyelvűeket izgatja ez a kérdés.

1945. május 24, csütörtök. [...] Berobognak a volt Csehszlovákia területéről származó fiúk, akik tőlünk elszakadva, most a laktanyában élnek. Dr. Körmendy Laci már civilben van. A rendfokozatok megszűntek, és vele minden, ami a laktanyára emlékeztet: *sorakozó, alázatosan jelentem, parancs* stb. Sugárzik arcából a felszabadultság érzése. A közeli hazautazás reményén kívül a felettesek bánásmódjának is nagy része van abban, hogy ezek a magyar fiúk egy idegen állam palástja alá kíváncsoztak.

1945. május 25, péntek. [...] A Hirsch-vendéglő előtt összetalálkozunk a csehszlovákká lett Kosztolányiékkel. Bemegyünk. Franciák, arabok isznak. Most figyelmesebb a kiszolgálás, mint azelőtt. Az egyik francia a kacér német kiszolgálónőt szorongatja. Olyan pofont kap, hogy az asztal alá gurul. Nagy nevetés. Közben megjön a hatujjú arab, akinek bal kezén a kisujjából egy még kisebb, rendes, körmös ujja nőtt. Négerek is vannak. A fiúk sóváran lesik, hogy kapnak-e cigarettát tőlük. A négerek szeretik a magyarokat. Közben két amerikai is jön. Arcuk lányosan gömbölyű, tútlápláltak.

1945. május 27, vasárnap. [...] Délután a gyűjtősökhöz megyünk, mert olyan hírek járnak, hogy közös kérvényt adnak be a franciáknak. A karpok közül csak dr. Galambos Jóska és Soós Zoli vannak bent. A barakk rendetlen, a fiúk heverésznek, de nincs katonásdi. A tisztek feléjük sem néznek. A hír igaz, de választ még nem kaptak. A kérvény másolatát beadták a saját vezetőségnek, mire Soós őrnagy hazaárulóknak nevezte őket és lecsukással fenyegetett. De amikor finoman értésére adták, hogy mit szólna, ha mindent megírtak volna a lopásokról, akkor elcsendesedett, és a végén kérte őket, hogy nyugtassák meg a legénységet. Szendy Gyurka is bent volt, mivel menyasszonya Jugoszláviához tartozó területre került. Bemegyünk a laktanyába. Őrség nincs. Gyurkán kék-fehér-piros szalag. Szégyenkezve dugja el. „Ez egy kissé fáj” — mondja elpirulva. Az ajtó felett franciául és csehül: *Csehszlovák kolónia*. Szomorú dolog! A társaság 95%-a magyar. A durva bánásmód, a volt Csehszlovákia anyagi jóléte, a közeli hazatérés reménye itt idegenben minden személyes szervezkedés nélkül egy csoportot szakít ki már itt a magyarság testéből. Szegény, pártoskodó, úrhatnám magyarok!

1945. május 28, hétfő. Kellemes az idő, mosáshoz fogok, mert ma kivételesen nem kezdenek el már reggeltől kezdve hajtani bennünket. Reggel új hír bolygatja meg a népet: az oroszok június 15-én kivonulnak Ausztriából és Magyarországról, és utána minket is hamarosan hazavisznek. A laktanyában állítólag egy orosz tiszt is tett hasonló kijelentést. Újra fellobban bennünk a reménység. [...]

A Zahnradfabrik (fogaskerékgyár) összebombázott romhalmazát megkerülve eljutunk jövődő gazdánkhoz, Hans Hecht építőmesterhez a Paulinen Straße 33. alá. Az udvaron fabarakk, építési anyagok, épületromok. A romos házfalat gerendákkal támasztották meg. A szomszédos ház erősen sérült, szemközt pedig a romhalmaz tömkelegéből csak két gőz-

kemence látszik ki. Itt dolgoztak embereink. Aztán berobog a Hoffer²⁸ két fejesünkkel, és jelentjük, hogy megjöttünk.

1945. május 29, kedd. Egy hónapja estünk fogságba. Fél éve vonultam be, most pedig megkezdem az élelemért és lakásért való munkát, és ezzel végleg elszakadok a katonaságtól, csupán a ruháját viselem. Van igazolványom, mellyel szabadon mozoghatok. Napi 8 órát dolgozom, 8-tól 12-ig és 1-től 5-ig. Még a barakkban reggeliztünk, és az üde reggeli napsütésben elindultunk. A barakk-konyha előtt egy halom burgonyát hámoz sok ember. Mi is közibük állunk. Később a Hoffer is hoz 11 mázsát. Egész nap hámozunk és krumplit válogatunk. Az étel több, egyharmad a kenyérfáradtság.

Az emberek egy csoportja a mester épületét építi, néhányan szanaszét dolgoznak, a 34 levente a reptéren és valahol egy kis krumpliföldön munkálkodik nem nagy kedvvel.

1945. május 31, csütörtök. Úrnapja. [...] A Hirsch-vendéglő felé megyünk. Két francia kísér négy német katonát. A géppisztolyos, fehérsisakos vezényel: *Állj!* Az egész társaság bemegy a vendéglőbe. Az örök meg a foglyok is söröznek. Poharukat egymásra köszöntik. Vajon a németek megtették-e ezt a franciákkal? Kétkedem. De egy orosz, aki beszélni akart a foglyokkal, az ör kizavart. Nem kedvelik őket. Sok galibát csinálnak, fegyveresen fosztogatnak.

1945. június 4, hétfő. Reggel a munkakiosztásnál tolmácsolok, majd Jancsival kimegyünk a reptér melletti szántóra. A szombaton kiültetett palántákat újjakkal pótoljuk. A pallér egy ovális keresztmetszetű tartályban 1100 liter vizet hoz valahonnan. Hazafelé egy egész kerek kenyeret sikerül jegy nélkül vásárolnom. Ha lehetne, a nálam levő pénzből sok mindent vásárolhatnék. A kereskedések azonban üresek.

Az elmúlt este hallottam, hogy Luxéder hadnagy jön ki tolmácsnak. A nép velem szimpatizál. Látják, hogy szívesen segíték rajtuk. Nem akarja a pofozkodós hadnagy urat. Egyébként a gyűjtősök a barakkjukba kíváncsoznak, mert ott munka nélkül is jól élnek. Jellemző a folyton élelem után járó magyar katonák hírére, hogy amint a kenyeret tolom hazafelé, két német nő vigyorog rám, és az egyik csúfolódva mondja: „*Ehes fatyok!*” Szegények, nem tudják, hogy hamarosan nem ők lesznek-e éhesek. Dühös vagyok, hisz a németeknek köszönhetjük, hogy hontalanok vagyunk. A német nők — mint egy francia mondta — a k...ságban még a franciákon is túltesznek. Utcán, gépkocsikon, mindenütt látni francia katonákkal német nőket. Három rüfke majdhogy meg nem szólította az egyébként sem válogatós matrózokat.

1945. június 10, vasárnap. [...] A város tele van sétáló katonákkal, turbános marokkóiak szépfiú franciák, vagány matrózok járkálnak. Egyik helyen amerikai, angol és francia lobogó. A laktanya bejáratához közeledve, egy vörös lobogó után menetelő végtelen embersort látok kifelé jönni. Elöl öntudatosan lépő idősebb férfiak. Meglepő, hogy az orosz nők és férfiak milyen öntudatosan viselik a vörös csillagot. A város tele van rózsákkal. Az oroszokat a kitűzött vörös virágokról is meg lehet ismerni. A férfiak után ünneplő lányok vörös szalagos koszorút hoznak, majd egy koporsót, tehát temetés van. Hatalmas faszéngázás tehergépkocsi követi őket hosszan. Kürtője mellett egy-egy tömzsi szovjet tündér áll harcias pózban. Utána zászlók alatt különböző testületek. Érdekes arctanulmányt nyújtanak. Magyaroknak is gondolhatná az ember őket. Vannak durva arcvonásúak, dacosak, sunyik, töprengők, de látok sok intelligens arcot is. A nők általában jól öltözöttek. Egy igazi orosz viseletű férfit is láttam. Szakállas férfi, oldalgombolós nyakú, kieresztett fekete inggel jön a sor szélén. Személyes érintkezésben eddig barátságosan viselkedő, kedélyes fiúknak is mertem meg őket, kiket a hosszú fogság vagy a győzelmi mámor most néha túlkapásokra visz a németek ellen. A szélsőséges orosz lélek kitör belőlük.

1945. június 17, vasárnap. Az éjjel hatalmas nyári vihar tombolt. Egy-egy erős mennydörgés a bombázások emlékét keltette fel bennem.

Ma sok mindent hallottam már. A reggeli híreken kívül megtudom, hogy a csehszlovák és a jugoszláv kolóniából az 1938 után odaköltözötteket kizárták. A legnagyobb hangú az a karpaszományos őrmester, aki még nemrég tele torokkal énekelte a dobogón: „*Álmodó Tisza-part...*” Most ő a legnagyobb szlovák.

A szlovák kapitány és Frank hadnagy közt lefolyt eredménytelen tárgyalás, melyen Szigethy ezredes három szoba bútora miatt elcsúszott a magyarok hazaszállítása, úgy látszik, igaz. A zsidó kapitány azonban a demokratikus Csehszlovákia és a demokratikus Magyarország közti jó viszony bebizonyítására hajlandó a magyarok ügyét pártfogásba venni. Felelése, aki morva származású, Londonban a Magyar Felszabadulási Bizottságnál tesz lépéseket. Te jó Isten, idáig jutottunk? Sajnos, tisztjeink ellenségeinkké lettek, a jellemtelenség és önzés legvisszataszítóbb példái. És volt halálos ellenségünk, a cseh és zsidó szán meg bennünket. Pirul az arcom. Hát ilyenek vagyunk mi, magyarok?

1945. június 21, csütörtök. Reggel gondosabban tisztálkodom, mert ma kezdem munkaadóm lányának tanítását. Bemegyek. A kicsi még nem öltözött fel, az asszony az ebédlőbe tessékel. Milyen furcsa a sok katonatanya után egy szép lakásban ülni! A két nagyobb lányka olajfestményű képét látom. Ebből is látszik, hogy milyen jómódúak és bensőséges családi életet élő emberek. A kislánynak palatáblája van, de palavesszője nincs. Könyvét a megszálláskor nagy hirtelenében elégették. Füzetet, ceruzát meg imakönyvet és egy újságot kérek. Nagyon vallásosak. Tudom, hogy jól esik nekik, hisz a német iskolákban nem volt hitoktatás. Isten helyett Hitler nevével köszöntek.

Tanítványom, a kis Brunhilda valahol falun járt a megszállásig, de addig is ziláltan ment a tanulás. Szerencsére értelmes gyermek. Azt hiszem, sikerült megnyernem rokon-szenvét. A könny fojtogat. Mikor októberben a hatalmasan meggyarapodott osztályommal be kellett fejeznem a tanítást, nem gondoltam, hogy Németországban folytatom munkámat. A kislányon látszik, hogy az iskola komoly hangulatába éli bele magát. Az újságból szavakat olvastatok, szómagyarázatot tartok, aztán betűt kerestetek. Aztán íratok vele. A feladat után egy sor ritmikus mintát rajzolunk. Utána számolástudását puhatolom. Németországban az I. osztályban 100-ig számolnak, szerintem a mi beosztásunk jobb. Tekintettel a gyermek tudására, először a 10-es kört dolgozom fel. Mikor befejezem a tanítást, bizony, zúg a fejem. Idegen nyelven, nagyrészt ismeretlen anyagot és ilyen kizökkenés után nem könnyű tanítani.

Talán azért sikerül megbirkóznom vele.

1945. július 13, péntek. Dél előtt Geráth zászlóssal beszélgettünk. Most szivárog ki, hogy a tisztok és családjaik életmódjukkal hívták ki a franciák ellenszenvét. Úgy éltek, mintha otthon lettek volna egy nyaralótelepen. A hadapródiskolások még külön strandot is építettek [nekik]!

Este Gyurka egy francia tisztól azt a hírt hozza, hogy vezetőink felajánlottak minket, hogy mint vendégek részt veszünk az újjáépítésben, míg otthon meg nem tisztul a levegő. Hogy addig a mi családunkkal mi lesz, az nem fontos. Délután Bregenzből jött két lánnyal és egy férfival beszélünk. Ők nem akarnak hazamenni. Általában a legvadabb hírek keringenek az otthoni helyzetről. Egyesek szerint a Németországból hazatérőket „kinyírják”. Ez elképzelhetetlen hülyeség! Persze bennünket az ilyen hírek legfeljebb még jobban ösztönöznek a hazatérésre. Megint megcsap a honvágy. Fönt és lent végtelen önzés és bajtársiatlanság. Semmi támpont, csak vigasztalan, sötét jövő.

1945. szeptember 27, csütörtök. Korán kelek. Nem is reggelizek, csak átszaladok Szabó Pistához. Útra készre öltözöm, ma már nem is dolgozom. Pista jó híreket hoz. A tegnapi csoport

szerencsésen átjutott a határon. Ezután kerékpáron Gyurkához sietek. Az este nem látta ezredes urat megjönni. Galamboshoz is elmegyek. Bregenzben járt, megnyugtató híreket hoz. A menetlevéllel biztosan el lehet jutni Grácig. Egy Magyarországról most jött pappal beszélt. Meglehetősen jó otthon a helyzet. Ők még ugyan nem indulnak, de a körülmények figyelembevételével nem látja többé céltalannak az útba indulást. Én a menetlevél kézhezvétele óta egyébként is nyughatatlan vagyok. A munka már nem ízlik többé, csak mennék. Visszaszaladok Gyurkához és döntünk. Habár a lindai főpályaudvaron nem tartják tanácsosnak a belépést, elhatározzuk, hogy még a ma esti gyorsal elindulunk. Boldog vagyok. Ma még nem is reggeliztem, de nem számít. [...]

A hídon lassítunk, és az alkonyatban átrobogunk az utolsó ismerős részleten is. Isten veled, Friedrichshafen! Február 18. óta sok mindent átéltem itt. A katonaelet kellemetlenségeit, légítámadásokat, halálfélelmet, nehéz munkát, de mégsem mondom, hogy kellemetlen emlékekkel válok meg tőle.

Lindau felé közeledve, mind jobban izgulunk. Ha itt elakadunk, akkor visszazavarnak bennünket s a bregenzi menetlevél értéktelen. Lindau egy szigeten fekszik a Bodeni-tóban. Vonatunk átrobog a töltésen. A város lámpái barátságosan tükröződnek vissza a vízen. A hangszóró bejelenti, hogy vámvizsgálat után 10 perc múlva indul a vonat. No, gondolom, ha ilyen rövid ideig leszünk csak itt, nem lesz nagy csomagfelforgatás. [...] Néhány perc múlva már az új Ausztria területén robogunk. Az első lépés [hazafelé] várakozáson felül sikerült.

- ¹ A jogutód pápai Munkácsy Mihály Általános Iskola fennállásának 60. évfordulójára könyv jelent meg „Iskola született, 1938—1998” címmel. (Szerk.: Egyházi Viktorné, Ferenczi Kálmán, Megyeriné Borsó Éva, Tóth Kálmán. Pápa, 1998: 169 oldal.) Az alapítás évének téves megadása az iskola dokumentumaiban is öröklődött hibából eredhet.
- ² „Siess azonnal, sürgős!” értelmű katonai behívóparancs.
- ³ Tréfásan ezért *hadifácánnak* nevezték magukat.
- ⁴ A plébános úr (dr. Becse Gaszton).
- ⁵ A falu kultúrháza.
- ⁶ Szalay-panzió, valamint Ács-panzió: a falusi vendéglátás első intézményei Bakonybélben.
- ⁷ Budapesti személyek (dr. Gálné: kúriai bíró felesége, Zsemberi: szintén fővárosi hivatalnok), akik Bakonybélbe költöztek a háború elől.
- ⁸ A szülőhelyről, Jánosházáról van szó.
- ⁹ A mai 8-as főútra gondolt.
- ¹⁰ Az újoncok felavatási szertartására összeállított vagy inkább aktualizált szöveget tartalmazó tréfás írás a tűzéreknél.
- ¹¹ Karpaszományos. Középkorát végzett, vagy a tudomány, a műszaki élet, ill. a művészetek terén kiváló eredményt elért személy, aki tartalékos tiszti kiképzésen vesz részt. Besorolásuk vitákra adott alkalmat, többször átszervezték őket.
- ¹² Az újoncavatás tárgyi kelléke.
- ¹³ A pápai Gyimóti úti vámházról van szó.
- ¹⁴ Bedöcs József: Somfai János sógora. Munkásságáról: KONCZ Pál: Két XX. századi pápai könyvkötőmesterről. (Rhédi Károlyról és Bedöcs Józsefről.) = *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 21. köt. (Veszprém, 2000): 171—189. oldal.
- ¹⁵ A 24 fős tanfolyam gyakrabban említett résztvevői, korabeli foglalkozásuk és lakhelyük: dr. Galambos József törvényszéki bíró (Sopron), Károlyi János tanító (Olaszfalu), Kemenes Sándor tisztviselő (Veszprém), Nemere József tanító (Berhida), Szendy György tanító (Paloznak). A szerző tudtával hajdani társai közül már csak Sipos Sándor gazdasági segédtsízt él, jelenleg Pápán.**
- ¹⁶ Ikergéppuskások (légvédelmi tűzerek) laktanyája.
- ¹⁷ Szakaszvezető.
- ¹⁸ 1945. március 22-én, majd 25-én pusztító bombázás érte Pápa városát. Találat érte a Sárkány u. 4. sz. házat, Somfai János apósának családi házat is. A bent tartózkodó após, anyós és 15 éves Margit leányuk halálukat lelték a romok alatt. Lásd még: RÁCZ István: Emléklül és emlékezetül. Pápa város katona- és polgári áldozatai /1940—1945/. Pápa, 1993: 76. oldal. „Emlékezés Pápa város II. világháborúban hősi halált halt katonais és polgári áldozataira, 1939—1945.” (Pápa, 1998) című újabb művének 96. oldalán ugyanezen szerző

viszont téves adatot közöl — végtelenül —, Pados József ugyanis nem a bombázáskor halt meg, hanem katonaként eltűnt a Garam-környéki harcokban; hamvai valahol ott nyugodhatnak.

¹⁹ Vigyázat!

²⁰ Itt folyik a Duna!

²¹ Vegyes műsoros est.

²² Hadapród, kadét: tisztjelölt.

²³ Üst Ubul és Verj Elek: A Tóth Sándor bábtervező, rajztanár és festőművész (Pápa) cserkészbábfigurái, a pedagógiai bábjáték országos elterjesztői az 1930-as években. Lásd minderről: TÓTH Gábor Sándor: A Tóth Sándor bábművész, festőművész, grafikus és tanár a Montparnasse-ról. Bp., 2000: 138—143. és 216—217. oldal.

²⁴ Mint a 16. sz. jegyzetben.

²⁵ Meghajtó áttétel.

²⁶ Az 1920-tól Genfben székelő, az államok közötti béke biztosítására alapított Népszövetségre és csődbe menetelére céloz a szerző.

²⁷ Somfai Jánosnak korábban megjelent már egy pályaműve: Mit tegyen és mit kér a tanító az iskolán kívüli népművelés fejlesztésére? = *Veszprémi Népoktatás*, V. évf. 5. sz. (1942. V. 1): 1—2. oldal, V. évf. 6. sz. (1942. VI. 1): 1—2. oldal.

²⁸ Traktor márkanéve.

* Róla röviden: Veszprém megyei életrajzi lexikon. Főszerk.: Varga Béla. Kiad.: a Veszprém Megyei Önkormányzat Közgyűlése, Veszprém, 1998: 382. old. (Születési éve helyesen: 1912!)

** A cikk megjelenése után szerzett tudomást arról, hogy dr. Galambos József is él, azóta már találkoztak is.

Megjelent a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület évkönyvében:

Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok, XX. kötet (Veszprém, 2001): 37—61. old.

A közlétező: Somfai Balázs levéltáros (Veszprém Megyei Levéltár).

Elérhetősége: H-8201 Veszprém, Pf. 152, ill.: leveltar@sednet.hu Esetleges észrevételeiket előre is köszönjük.

Képmelléklet (a nyomtatott kötetben még nem szerepelt):

Az őrimagyaródsdi templom előtt 1945 legelején, a guggoló sorban balról a negyedik Somfai János